

Uuteen sosiologiaan?

J. P. ROOS

Sosiologiassa on useita tapoja suhtautua sosiaalisten ilmiöiden selittämiseen biologisilla ilmiöillä (lyhyesti, mutta harhaanjohtavasti ”geeneillä”). Yleisin niistä on sulkea silmänsä koko asialta, esimerkiksi siksi, että sosiologin ei tarvitse tietää mitään niin vaikeasta asiasta, tai siksi, että olisi parempi, ettei geeneillä ole mitään vaikutusta ihmisten käyttäytymiseen tai yhteiskuntien muodostumiseen. On helppo seurata Émile Durkheimin kuuluisaa periaatetta, että yhteiskunnallista on selitettävä sosiologiassa yhteiskunnallisella (itse asiassa se ei ollut ”periaate” vaan ajattelun ”tulos”, väittäjä, jota Durkheim piti todistettuna).

Ongelma on, että yhteiskunnallisella selittämisalue kapenee sitä mukaa kuin tutkimus selvittää yhä enemmän syy- ja seurausyhteyksiä geenien ja ihmisen käyttäytymisen välillä. Perinteinen sosiologinen ”selittäminen” toimii siis yhä kapeammalla ja merkityksettömämmällä alueella. Tämä ei huoleta niitä, joille yhteiskunnallinen todellisuus ei muutenkaan ole kiinnostava ongelma, siis niitä, joille faktat eivät koskaan riitä tai vain silloin, kun ne tukevat omia ennakkoluuloja.

Ne – melko harvat – sosiologit, jotka ovat todellisuuden ymmärtämisestä kiinnostuneita ja lisäksi tunnustavat, että geeneillä on vaikutusta, ovat jaettavissa ainakin neljään ryhmään.

Ensin tulevat ne, jotka käyttävät biologiaa pelkkänä metaforana tai konstruktiona. Esimerkkejä tästä on yllättävän paljon, esimerkiksi Talcott Parsons ja Niklas Luhmann viittasivat mielellään evoluutioanalogioidiin ja Max Weberkin nojasi darvinismiin ainakin terminologiassaan. Tämänhetkisistä sosiologian muotiteoreetikoista foucault’laiset puhuvat usein biologiasta, biopolitiikasta yms. mutta vain konstruktionistisesti. Siis ”biologia” on sosiaalisena konstruktiona sosiologiaa kiinnostava tutkimuskohde. Biologiset ”faktat” ovat konstruktoita, itsesätelyä, mikrovaltaa jne. Sitten tulevat ne, jotka ajattelevat, et-

tä geenien vaikutus päättyy siihen, kun ne ovat muovanneet ja rajanneet ihmisen kehitystä määrättyllä tavalla. Ihminen syntyy tietyn kaltaisena geenien ansiosta, ja sitten kaikki muu on kulttuuria ja yhteiskuntaa. Esimerkiksi Pierre Bourdieu edusti tätä lähtökohtaa. Ihmisen biologia asettaa meille tietyt rajat, mutta ei enempää.

Lopuksi tulevat ne, jotka ajattelevat, että on genejä ja on kulttuuria ja kumpikin kehittyy omien lakiansa mukaan ja niillä lisäksi on vuorovaikutusta, koevoluutiota. On siis erilaisia evoluutioprinssiä: luonnonvalinta eliömaailmassa, kilpailu resursseista yhteiskunnassa, informaation leviäminen kulttuurissa. Ne ovat toisistaan riippumattomia mutta vuorovaikutuksessa keskenään (niin, että luonnonvalinta voi vaikuttaa informaation leviämiseen ja päinvastoin).

Osan tätä ryhmää muodostavat varsinaiset darvinistit, joiden mielestä myös yhteiskunta ja kulttuuri noudattavat viime kädessä luonnonvalinnan periaatteita, ja vain geenit loppujen lopuksi ovat valinnan yksikköjä, mutta niiden vaikutus ilmenee eri tavoin riippuen siitä, millaisesta organismista on kyse. Sinänsä yhteiskunta ei ole sen monimutkaisempi organismi kuin vaikkapa jonkin järven ekosysteemi, jonka kehityksestä luonnonvalinnan periaatteiden mukaisesti ei ole epäilystä. Keskeinen kysymys on, kuinka suuri itsenäinen rooli kulttuurille jää; toinen iso kysymys koskee ryhmävalintaa eli sitä, mikä itsenäinen merkitys ryhmien toiminnalla on.

Varsinaisia darvinisteja ei sosiologien keskuudessa ole kovin monia, mutta sen sijaan sosiologia on täynnä yrityksiä soveltaa darvinismin periaatteita yhteiskuntaan ja kulttuuriin jonkin analogian kautta. Pahamaineinen sosiaalidarvinismi oli 1800-luvun lopulla ensimmäinen tällainen yritys. Luonnonvalinnan ajateltiin vaikuttavan suoraan ihmisiin, yrityksiin, luokkiin, kansoihin, yhteiskuntiin, rotuihin jne. Parhaimman ja kilpailu-

kykyisimmän tuli jäädä eloon ja muut saivat (ja heidän pitikin) tuhoutua. Hitler vei tämän väärinymmärryksen pisimmälle, mutta kannattaa silti todeta, ettei natsismi ollut millään tavoin yritys soveltaa darvinistisia periaatteita. Jos se olisi ollut, niin ”huonompien” rotujen olisi pitänyt saada tuhoutua itsestään. Eikä ”huonoutta” voinut määrittellä etukäteen, niin kuin natsismi teki (juutalaistenhan väitettiin kaiken lisäksi olevan erittäin taitavia ja etevä, mutta pahoja [kilpailijoita]).

Eugeniikka edusti toista väärinymmärrystä. Eugeniikan kehittäjät ajattelevat, että ihmisiä voisi jalostaa niin kuin kasveja ja kotieläimiä tai ainakin karsia pois haitallisimpia ominaisuuksia. Natsismilla oli tästäkin erittäin groteski sovellutus. Ei ihme, että darvinismin maine oli toisen maailmansodan jälkeen huono ja varsinkin sosiologit pysyivät siitä kaukana. Pääasiallisesti eugeniikka oli kuitenkin edistysmielinen, vasemmistolainen hanke ja sillä ajateltiin olevan pääasiassa myönteisiä vaikutuksia esimerkiksi köyhempien väestönsien olosuhteisiin (mm. lapsiluvun vähentämisen kautta). Niinpä eugeniikan tietyt sovellutukset, kuten kehitysvammaisten sterilisointi, jatkuivat vielä vuosikymmeniä toisen maailmansodan jälkeen – pitkään sen jälkeen, kun evoluutioteoriaa ei enää sovellettu ihmistieteissä. Vasta 60-luvulla nämä eugeniikan jäänteet purettiin.

Edvard Westermarckia voi aiheellisesti pitää ensimmäisenä evoluutiososiologina (hän ei ollut koskaan eugeenikko, vaikka häneen vedottiinkin asiassa). Ja taas kerran täytyy todeta, että suomalainen Pekka Kuusi oli merkittävästi aikaansa edellä kirjoittaessaan teoksensa *Tämä ihmisen maailma*, mutta hänellä oli jo tuolloin hengenheimolaisia ja hän itse ei ollut selvillä siitä, että hänen esittämiinsä ongelmiin oli juuri silloin löydetty ratkaisut (William D. Hamilton ja Robert Trivers!). Kuusi asetti oikean kysymyksen ja oikean historiallisen aikajänteen, mutta häneltä puuttui riittävä käsitys evoluutioteorian fundamentaalista sovellettavuudesta yhteiskuntatutkimukseen. Niinpä hän etsikin vastausta kybernettiikasta.

Foucault’lainen biopolitiikka on toinen kilpailtava analogiaan perustuva ratkaisumalli tai ehkä pikemminkin pyrkimys käyttää toisen alan käsitteitä aivan toisessa kontekstissa. Sen käytännön hyödyllisyydestä en ole nähnyt paljoakaan merkkejä, ainakaan niissä artikkeleissa, joita tavan takaa ilmestyy mm. geeniterapioista yms. Ajatus siitä, että geeniterapiat tai äityden käytännöt olisivat jollain tapaa vain epämääräisen yhteiskun-

nallisen vallan ilmauksia, ei vie kovin pitkälle. Itse asiassa on jotenkin hassua, että evoluutioteorialta edellytetään paljon suurempaa sovellettavuutta kuin vaikkapa foucault’laisuudelta, jonka käytännön hyöty on vähäinen. Ero on vain siinä, että Michel Foucault on ”meikäläinen”, vaikkakin sotkuinen, kun taas evoluutioteoria on jostain ”vierasta”.

Kun sosiobiologia syntyi 1970-luvulla, niin se oli alun alkaen altis väärinymmärryksille. Kuitenkaan E. O. Wilson ei pyrkinyt muuhun kuin osoittamaan, että tietyt evoluution periaatteet näyttäivät vaikuttavan myös ihmisyhteisöjen toiminnassa. Nyt ei ollut enää kyse yksikkö- ja periaatevirheestä, vaan sosiologien tietämättömydestä ja ennakkoluuloista.

Taistelu oli ankara ja lopputulos yhteiskuntatieteissä jo ennalta selvä: sosiobiologia torjuttiin ja se sai itseensä lähtemättömän leiman. Sen jälkeen evoluutioteoriaa on kehitelty omissa rajoituksissa nicheissään, joista tärkeimpiä ovat olleet evoluutiopsykologia ja käyttäytymisgenetiikka. Edellisen sanotaan tutkivan universaaleja ja jälkimmäisen erojen muodostumista, mikä on kärkeä mutta jossain määrin oikea yleistys. Kumpiakin yhdistää se, että ne ovat puhtaasti evoluutioon perustuvia sovellutuksia, joissa geenien asema selityksessä on keskeinen. Ne tuottavat siis tuloksia, joiden kehittämiseen yhteiskuntaa tai sosiologiaa ei paljoakaan tarvita.

Se, mitä sosiologit eivät tiedä, on, että nämä tulokset ovat yhä laajakantoisempia niin, että ne ovat jo suorastaan syrjäyttäneet sosiologian monilla erityisaloilla – ja esimerkiksi vallanneet alaa psykologiassa. Sosiologinen perheen, syntyvyyden, väestökehityksen, kulutuksen ym. tutkimus alkaa olla pääasiallisesti täysin irrelevanttia, koska se ei ota huomioon populaatiogenetiikan perustuloksia eikä tunne keskeisiä luonnonvalintaan pohjautuvia ihmisten keskinäisen kanssakäymisen säännönmukaisuuksia.

Useimmat sosiologit eivät esimerkiksi ymmärrä seksuaalivalinnan peruseriaatteita ja sen vaikutusta perheen kehitykseen. Sukulaisuudesta ja sen merkityksestä ei ymmärretä mitään. Jäljelle jää vain sosiaalikonstruktivistinen puhe perheen nopeasta muutoksesta parissakymmenessä vuodessa, kun perhe seuraavasta sukupolvesta huolehtivana yksikkönä on ollut olemassa ihmisten keskuudessa niin kauan kuin ihmisiä on ollut (siis modernin ihmisen osalta n. 200 000 vuotta).

Silti on tärkeä kysymys, mikä mahdollisesti voisi olla kulttuurin ja yhteiskunnan oma, itsenäinen panos ihmisten kehitykseen. On selvää, että kulttuurilla on jotain omiakin vaikutuksia. Englantilainen sosiaalipolitiikasta evoluutioteoriaan siirtynyt W. G. Runciman on ilmeisen oikeassa siinä, että kulttuuri on paljon vanhempi ilmiö kuin yhteiskunta ja että kulttuurin valintamekanismit ovat siis paljon vanhempia. Kyse on siitä, miten evoluutioteoreettisesti valistunut sosiologia voisi lähestyä tutkimuskohdettaan tavalla, joka ei tee tästä kohteesta triviaalia (siinä mielessä, että kaikki olennaiset ilmiöt selittyvät muuten kuin yhteiskunnallisesti ja että yhteiskunta on pelkkä kuori).

Tästä on kysymys Peter Richersonin ja Robert Boydin tärkeässä kirjassa *Ei ainoastaan geeneistä! Miten kulttuuri muunsi ihmisen evoluution* (Terra Cognita 2006). Se on alun perin ilmestynyt vuonna 2005, joten käännös on tullut todella nopeasti.

Sosiologille ja kulttuurintutkijalle kirjan alku on varmasti hämmäntävä. Tekijät omistavat kaksi ensimmäistä lukua sen osoittamiseksi, että kulttuurilla on merkitystä ("kulttuuri on olemassa" ja "kulttuuri on olennaista"); siitähän ei sosiologin mielessä ole mitään epäilystä. Tämä selittyy siitä, että nämä luvut on tarkoitettu biologeille. Sen jälkeen tulee sosiologeille tarkoitettu osa: Richerson ja Boyd pohtivat sitä geenien kaltaista yksikköä, joka voisi toimia valinnan yksikkönä, ja sen jälkeen analysoivat kulttuurin kehitystä ja muutosta tämän yksikön kautta.

He hylkäävät Richard Dawkinsin kuuluisan meemin ja esittävät löysemmän vaihtoehdon, jota he kutsuvat nimellä "kulttuurinen muunnos". Ajatuksena on, että evoluutio ei itse asiassa tarvitse geenin kaltaista replikaattoria, vaan riittää hyvin, jos prosessi on periytyvä (siinä mielessä, että se voi siirtyä sukupolvelta toiselle) sekä sisältää muuntelua ja valintaa. Kulttuuriset prosessit täyttävät hyvin nämä kriteerit.

Kuvaan seuraavassa lyhyesti Richersonin ja Boydin hahmottamaa teoriaa. Kannattaa huomata, että vaikka kirja on laajemmalle yleisölle tarkoitettu, sen analyysien taustalla ovat väestömatemaattiset mallit. Lähtökohtana ovat käyttäytymisgenetiikan tulokset siitä, miten erilaiset kulttuurisen käyttäytymisen muodot säilyvät ja muuntuvat.

Toisaalta he väittävät, että erilaiset ihmisten

kulttuuriset muodot eivät voi syntyä yksilöiden toimintoina vaan että ne ovat luonteeltaan kasautuvia. Näin ajatus siitä, että pelkästään erilaiset periytyvät käyttäytymismuodot, esimerkiksi sosi-aalisuus tai altruismi, tuottaisivat kulttuurin vaihtelun, ei ole heidän mielestään oikea. Vaikka ihminen olisi kuinka älykäs tahansa, niin yksin hän ei voisi kehittää keräilijä-metsästäjien monimutkaisia eloonjäämisprosesseja tai kajakkia. (Tätä muuten usein myös käytetään kumoamaan älykyyden merkitys: australialainen aboriginaali pärjää aavikolla paremmin kuin huippuälykäs kaupunkilainen, jolla ei ole omia välineitä. Toisaalta ei tarvita kuin toimiva kännykkä [kaupunkikulttuurin ilmentymä], niin kaupunkilainenkin jää henkiin.)

Kulttuuri kehittyy samanlaisella tavalla kuin elollinen luonto ylipäänsä: evolutiivisesti, pienten muutosten ja kasautuvien valintojen kautta. Vallankumouksellisia muutoksia ei ole (ns. vallankumoukset onnistuvatkin usein jäädyttämään kulttuuripiirteitä). Yksi esimerkki ns. vallankumouksellisesta muutoksesta on kännyköiden läpimurto. Ne ovat kymmenessä vuodessa lyöneet itsensä läpi koko maailmassa. Mutta toisaalta kännykät ovat hyvä esimerkki välineestä, jota kaikki ovat aina tarvinneet ja itse asiassa hoitaneet samoja asioita erilaisten korvikkeiden avulla. Toisin sanoen muutos ei ollutkaan todellisuudessa vallankumouksellinen vaan pikemminkin konservatiivinen tai ihmisen luontaista sosi-aalisuutta toteuttava. Sitä voisi verrata vaikkapa puhetaidon kehitykseen: ennen puhetaitoakin tultiin toimeen, mutta puhe helpottaa monia asioita!

Kulttuurin perusyksikkönä on informaatio, joka siirtyy aivoista toisiin: tavat toimia, tiedot siitä, miten asioita tehdään, jne. Kulttuurista, ohjattua muutosta on kahdenlaatuista, pysyvää ja valikoivaa. Vanhemmat kasvattavat lapsiaan pääasiallisesti siten, että he pyrkivät välittämään heille kaikki kulttuuriset näkemyksensä ja tietonsa. Lapset omaksuvat näistä ja muusta ympäristön informaatiosta valikoivasti heidän ympäristönsä sopivimman. Tämän lisäksi tulevat erilaiset satunnaistekijät, kuten yksilöiden tekemät keksinnöt tai jonkin taidon hallitsijoiden häviäminen. Eikä tietenkään kyse ole vain taidoista vaan myös mitä suurimmassa määrin tavoista.

Nämä kulttuuriset ratkaisut tai muutokset leviävät sitten luonnonvalinnan tavoin väestössä sen mukaan, kuinka edullisia tai epäedullisia ne ovat niiden kantajille. Richersonin ja Boydin pe-

ruslähtökohta on, että kulttuuri on adaptaatio, ts. sen eri muodot ovat syntyneet tilanteissa, joissa ne tuottavat ”lisääntymisetua” kyseiselle kulttuuriselle muutokselle. Kulttuuri on myös kasautuva adaptaatio siten, että edelliset kulttuuripiirteet eivät korvaudu uusilla vaan uudet rakentuvat niiden päälle.

Kulttuuria on tarvittu (tai kulttuuri on muodostanut ihmiselle poikkeuksellisen edun), kun ympäristöt ovat muuttuneet nopeasti ja oppiminen on erittäin monimutkaista, joten se ei voi koodautua geeneihin. Esimerkiksi kielen oppiminen, jonka luonteesta edelleen kiistellään, on ilmeisesti jonkinlainen periytyvä ”moduuli” siten, että hyvin yleisessä mielessä meillä on kielitaito geeneissämme, mutta koska kyseessä on hyvin monimutkainen asia, niin sen täytyy perustua myös monipuoliseen oppimiseen.

Yksi mahdollinen aivojen kehityksen malli onkin, että niiden räjähdysmäinen kehitys tapahtui silloin, kun ilmastonvaihtelut olivat erittäin suuria, jolloin välillä oli erittäin lämmintä ja välillä äärimmäisen kylmää (10 000–100 000 vuotta sitten, minkä jälkeen on vallinnut lähes tasainen lämmin ilmasto, jossa oli vain yksi lyhyt kylmä jakso). Ihmisen sopeutumispönnistelut ovat siis olleet äärimmäisiä, kun taas tilanne on nykyisin toinen. Meidän ei tarvitse yrittää sopeutua, vaan muokkaamme ympäristöämme meille sopivaksi.

Toisaalta tämä äärimmäisen rankka sopeutumiskausi ei ole ollut mitenkään valtavan merkittävä ihmisen kekseliäisyyden kannalta. Työkalut, metsästystavat ym. pysyivät samoina erittäin pitkään. Ensimmäiset kivityökalut säilyivät samalaisina käsittämättömän kauan, useita satojatuhsia vuosia, kun varsinainen kulttuuri on kehittynyt n. 40 000 vuoden ajan. Ensimmäiset kulttuurin ilmaukset (taide, koriste-esineet, hautaaminen jne.) kehittyivät jo Afrikassa 50 000–60 000 vuotta sitten, mutta kulttuuri kehittyi varsinaisesti vasta ihmisen alkaessa siirtyä Afrikasta muualle (äskettäin on tullut ensimmäisiä todisteita siitä, että laskutaito on kehittynyt itsenäisesti Afrikassa sinne jääneiden keskuudessa). Yhteiskunta on paljon myöhäisempi keksintö, mutta toisin kuin yleensä ajatellaan, maanviljely ei syntynyt ensin ja yhteiskunta sitten, vaan päinvastoin: ihmiset asettuivat ensin asumaan paikoilleen ja sitten vasta keksivät viljelyn.

Mutta kulttuuri on myös haitallinen sopeutuma siinä mielessä, että aikaisemmin oppimamme, geneettisesti edullinen lisääntymiskäyttäyty-

minen on kulttuurin vaikutuksesta muuttunutkin haitalliseksi tai että kulttuurin puitteissa on kehitetty haitallisia muotoja. Tästä onkin olemassa kaksi suurta vaihtoehtotulkintaa evoluutioteoreetikoiden keskuudessa: ns. ”suuri virhe” ja ”kallis informaatio”. Suuri virhe tarkoittaa sitä, että ihmiset tekevät jatkuvasti suuria virheitä valinnoissaan tuottaen näin kulttuuria. Kallis informaatio taas tarkoittaa sitä, että harjoittaakseen yhteistyötä ihmisen täytyy todistaa uskottavasti olevansa luotettava yhteistyökumppani. Kulttuuri on tällainen yhteistyötesti.

Tätä voi havainnollistaa vaikkapa syntyvyyden alenemisen ongelmalla. Evoluutio on synnyttänyt adaptaation, jonka mukaan ihmisen lisääntyminen riippuu ympäristön resursseista ja ne ihmiset, jotka menestyvät paremmin, saavat enemmän jälkeläisiä kuin ne, jotka eivät menesty. Nyt kuitenkin kaikissa vaurastuvissa yhteiskunnissa syntyvyys alenee voimakkaasti ja erityisesti niiden keskuudessa, jotka pärjäävät keskimääräistä paremmin, poikkeuksena vain kaikkein rikkaimmat, joilla on varaa ja halua lisääntyä.

Ne, jotka edustavat suuren virheen teoriaa, sellittävät tämän siten, että alkuperäisessä evoluutioympäristössä syntyneet tavat reagoida ympäristöön (lapsen saaminen ei ollut ongelma, jos vain pääsi harjoittamaan seksiä, kun taas syntyvyyden rajoittaminen vaati suurta huolellisuutta ja kekseliäisyyttä) tuottavat nykyisessä ympäristössä kohalokkaan ”virheellisiä” tuloksia. Syntyvyyden rajoittaminen ei enää ole mikään ongelma ja lapsista on niin paljon haittaa, että niitä ei haluta.

Kalliin informaation hypoteesin mukaisesti taas syntyvyyden rajoitus ei ole virhe, vaan lapsia tulee vähän, koska tärkeintä on tuottaa lapsia, joiden saama informaatio (menestys) voidaan myös maksimoida. Kyseessä on siis eräänlainen vaihtokauppa, jossa yhdestä hyvästä ominaisuudesta ollaan valmiita maksamaan kova hinta. Tämän mukaan siis lisääntyminen ei ole määrällistä vaan laadullista. Dawkinsin versio kalliin informaation hypoteesista taas on se, että sellaisiin geeneihin, jotka saavat nykyihmisen menestymään (oppimaan nopeasti ja paljon), liittyy geeni, joka saa samaisen nykyihmisen lykkäämään lisääntymistään mahdollisimman pitkälle. Vasta todella menestyvissä perheissä, joissa lisääntymiselle ei ole pitkään ollut rajoituksia, sekä tuotetaan paljon lapsia että menestyään.

Richersonin ja Boydin mielestä kyse on kulttuuritason ilmiöstä, joka mekanismiltaan toimii

samoin. Siis kulttuuriset valinnat periytyvät vastaavasti suoraan kulttuurin välityksellä: kulttuurinen oppiminen ja valikoiminen on usein maladaptiivista. Haitalliset kulttuuriset muunnokset ovat kuin viruksia: ne oppivat ovelilla tavoilla tunkeutumaan kulttuuriin, vaikka ne olisivat vaikutukseltaan haitallisia.

Toisin sanoen, jos ”hyvän” informaation kustannukset ovat korkeita (vaikka vaikutukset olisivatkin hyviä), niin ”halvat” haitalliset uskomukset leviävät niiden sijasta väestöön. Kulttuurisesti periytyvät, niin kuin alkuperäisetkään valintamekanismit eivät voi olla kovin monimutkaisia ja refleksiivisiä, joten niitä on helppo ”huijata”. Televisio on tästä hyvä esimerkki. Sen suosio perustuu ainakin osittain ihmisen taipumukseen seurata silmillään liikettä, mutta myös katsotun sisällössä on selvästi kysymys siitä, että halpa (siis omaksumiskustannuksiltaan: helpon roskan tuottaminen voi olla tosi kallista) ja helppo voitaa aina kalliin (vaivalloisen) ja vaikean.

Richerson ja Boyd puhuvat jopa dawkinsilaisesti ”itsekkäistä kulttuurisista muunnoksista” siis alun perin itsekkäistä meemeistä. Aivan kuten Dawkinsilla nämä muunnokset eivät tippaakaan välitä siitä, millaisia kantajia niillä on, kunhan ne vain pysyvät elossa. Juuri siksi jokin amerikkalainen kulttuuri tuottaa jatkuvasti aivan karmeita kulttuurisia muunnoksia, varsinkin kun siellä pyritään tietoisesti hyödyntämään taloudellisesti tuottoisien muunnosten leviämistä. Jokainen, joka on vaikkapa nähnyt amerikkalaisen tv-uutislähetysten 1960- ja 2000-luvulla, voi todeta, että laadullinen ero on valtava: uutisista on tullut (roska)viihdettä. Viihteen itsekäs kulttuurinen meemi on korvannut vanhan arvokkaan uutisissällön.

* * *

Ovatko nyt Richersonin ja Boydin ns. kulttuuri-valintateoriat ja evoluutiopsykologian geenipohjaiset teoriat (jotka selittävät kulttuurin pysyvyyden ja muutoksen ihmisen geneettisten taipumusten avulla) keskenään ristiriitaisia vaihtoehtoja? Ei, jos on uskomista Robert Augeriin, joka esittää kolme vaihtoehtoa (edellisten lisäksi kolmantena meemiteorian, jossa siis replikaattorina ovat meemit), mutta Auger on myös sitä mieltä että Richersonista ja Boydista on kehitettävissä eräänlainen synteesi, joka ei edellytä tiukkaa replikaattorijattelua ja jossa heikompileatuinen replikaatio tuottaa sekin kasautuvuutta ja pysyvyyttä, kun sitä korjataan jatkuvasti oppimisen kautta.

Mutta olennainen kysymys on kuitenkin tämä: onko kulttuurin muutos luonteeltaan geeniperustaista vai siitä riippumatonta (jolloin jälkimmäisessäkin tapauksessa se kuitenkin voi noudattaa evoluution periaatteita). Richerson ja Boyd edustavat geneeistä riippumattoman evoluution kantaa.

Itse olen kyllä enemmän sen näkemyksen kannalla, että evoluutio ilman geneejiä, so. pelkästään kulttuuriseen ryhmävalintaan perustuva evoluutio, on ongelmallinen ja vaikeasti puolustettavissa, mutta tämä on vain luulo, eikä perustu mihinkään varmaan tietoon. Päinvastaiset argumentit (emme lainkaan tarvitse geneejiä vaikkapa evoluution mallintamiseen, vaan karkeammat oletukset ovat aivan riittäviä) tuntuvat hyvinkin vakuuttavilta.

Lähden siis siitä, että kulttuurin ja yhteiskunnan kehitys on geenien ja kulttuuristen muunnosten jatkuvan vuorovaikutuksen tulosta ja että geenit vaikuttavat tähän kehitykseen jatkuvasti eri tavoin, pääasiassa siksi, että ihmisen geneettiset ominaisuudet ovat merkittävästi pysyvämpiä kuin kulttuuripiirteet. Mutta toisaalta myös geenitasolla tapahtuu jatkuvasti evoluutiota. Esimerkiksi ihmisen aivojen evoluutio näyttäisi olevan koko ajan täydessä käynnissä. Näin yksi evoluutiopsykologian perusajatuksista, että on olemassa jokin ”alkuperäinen” evoluutioympäristö, jonka tuottamat ominaisuudet ovat enemmän tai vähemmän pysyviä toiminnallisia moduuleja, ei ehkä olekaan, ainakaan vahvassa mielessä, tosi.

Tämä on kuitenkin alue, josta käydään nykyään valtavasti keskustelua. Ryhmävalinta herättää kiihkeitä tunteita. Siitä lähtien, kun G. C. Williams osoitti, että naiivi geneettinen ryhmävalintahypoteesi (mm. puhe siitä, että valinta tapahtui lajin etujen mukaisesti) ei voinut toimia, ovat useimmat evoluutioteoreetikot torjuneet ryhmävalinnan. 1990-luvulta lähtien on kuitenkin esitetty lukuisia erilaisia ryhmävalintaa koskevia teorioita ja tulkintoja ja nyt on luultavasti yleisesti hyväksytty sellainen tulkinta, että evoluutiossa on aina sekä ryhmävalintaan että yksilövalintaan perustuva komponentti, mutta että ryhmävalinta on useimmissa tapauksissa hyvin vähämerkityksinen. Sekä kuuluisa Hamiltonin kokonaiskelpoisuuden (inclusive fitness) kaava että George R. Pricen yhtälö, jossa kelpoisuus jaetaan eri komponentteihin, ovat matemaattisesti identtisiä. Viime aikoina on kuitenkin voimistunut ajatus, että yksilövalinnan merkitys voisi olla suurempi-

kin sellaisissa realistisissa tilanteissa, jotka vallitsivat ihmisen evoluutioympäristössä, kun taas nykyään tapahtuva kulttuurinen evoluutio on vahvasti ryhmävalinnan logiikkaa noudattava. Toisin sanoen juuri päinvastoin kuin sosiologien yksilölistymisteoriat antavat ymmärtää!

Richersonin ja Boydin kirja edustaa tätä jälkimmäistä ajattelua. Sen perusnäkömyksenä on, että evoluutio on pääasiallisesti kulttuurista, mutta että sen analysoiminen edellyttää aivan toisenlaisia malleja kuin ne, joita sosiologit harrastavat. Nykysosiologiassa teoretisointi on yleisesti münchenhausenilaista tarinoilla muuttamista: jos keksimme jonkin hyvän ”uuden” tarinan, niin todellisuutemme on vastaavasti muuttunut. Richersonille ja Boydille tämäntyyppinen, (äärimmillään) Bruno Latourin tai Steve Fullerin harjoittama ”kreationistinen” sosiologia ei kuitenkaan kelpaa. Voisi ehkä sanoa, että siinä, missä Latour ja Fuller tarjoavat ”halpoja” ja sosiologeja kiehtovia (saippua)versioita, niin Richersonin ja Boydin versio on paljon ”kalliimpi” ja vaikeampi, mutta viime kädessä hyödyllisempi. Sosiologit ovat siis vain esimerkkejä kalliin informaation dilemmasta.

* * *

Saamme muuten kiittää Kimmo Pietiläistä ja Terra Cognitaa siitä, että suomeksi käännetään todella nopeasti tärkeitä evoluutioteoreettisia ja luonnontieteellisiä tietokirjoja. Terra Cognitan hurjan julkaisuvauhdin haittapuolena on, että käännösten taso ei ole aina kovin hyvä. Kieli ei ole kovin sujuvaa ja notkeaa ja käsitteet voivat olla melko kömpelöitä. Tämä on pieni, joskin kiusallinen haitta. Mutta toisaalta Boyd ja Richerson edustavat alan tutkimuksen ehdotonta kärkeä ja teosta ei ole vielä käännetty edes saksaksi tai ranskaksi. He edustavat todella yhteiskunnallisen evoluutiokeskustelun huippua. Onkin käsittämätöntä, että Pietiläiselle ei ole vielä annettu mitään palkintoja tiedonjulkistamisesta tai kulttuuritoiminnasta. Se osoittaa, miten vähän todellista tiedon julkistamista Suomessa arvostetaan. Ja jos joku ansaitsisi kääntäjäpalkinnon, niin se on Pietiläinen! Ilman häntä meillä ei olisi tässä maassa oikeastaan lainkaan kunnollista käännettyä tietokirjallisuutta.